

Straipsniai

KELETAS POEZIJOS VERTIMO ASPEKTŲ

Liucija Baranauskaitė

*Prancūzų filologijos katedra, Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva.
Tel. 3702 687233. El. paštas: liuce@hotmail.com*

„Iki šiol, galima sakyti, neturime išsamesnių lietuvių kalbos poetinio stiliaus tyrinėjimų, menkai tyrinėti ir lietuviški poezijos vertimai, dar neturime ir savos vertimo teorijos (gal vienas kitas vertėjas ją ir turi). Todėl, imdamiesi vertinti poezijos vertimus, poziciją ir kriterijus galime nusistatyti tik iš kitų kalbų šios srities praktikos ir teorinių apibendrinimų“ (10, 56), teigė B. Savukynas straipsnyje *Apie poezijos vertimų kalbą*, išspausdintame *Mūsų kalbos* septintame numeryje 1971 m. Nedaug ką galima pridurti ir praėjus dvidešimčiai metų. Keli poezijos vertimui skirti straipsniai pasirodė *Meninio vertimo problemose* (1980 m.) bei *Meninio vertimo akiračiuose* (1986 m.). Dažniausiai aptariama, kokie kūriniai išversti, kokių vertėjų nuopelnų dėka galime lietuviškai skaityti kitų tautų poeziją. D. Vabalienės straipsnyje aptariamos eilėdaros problemos vertime. Kituose straipsniuose poezijos vertimas nagrinėjamas iš literatūrologijos pozicijų. Vakarų Europos šalyse, JAV bei Kanadoje kuriamos vertimo teorijos taip pat dažnai aplenkia poezijos vertimą, arba jam tėra skiriama keletas puslapių, o garsioje aukštojoje Paryžiaus vertėjų

mokykloje ESIT poezijos vertimas nedėstomas, paliekant jį poetų kompetencijai. Kaip teigė M. Laederach, „tai, kad eilėraštis neišverčiamas, yra ne vien seniai paplitęs *a priori*; tai atskleidžia ir drąsos praradimą, kurį patiria vertėjas, kad ir koks patyręs jis būtų, kai jis bando versti eilėraštį. Teisybę sakant, viskas, ar beveik viskas, jam pasipriešino: prasmės subtilybės, muzika, simbolių gausa, rimas. Regis, atstumas tarp originalo ir išversto eilėraščio yra neišmatuojamas, ir niekas to atstumo neužpildys“ (5, 5). Šiame straipsnyje mes keliamo sau uždavinį pabandyti išskirti keletą problemų, išylančių verčiant eiliuotus kūrinius, nes visumą aprėpti labai sunku ar beveik neįmanoma. Kodėl gi poeziją versti kur kas sudėtingiau negu prozą, ir kaip vis dėlto tuos sunkumus galima bandyti įveikti?

Šis klausimas buvo iškeltas 1993 m. Strasbūre vykusioje konferencijoje *Vertimas-poezija*. Tarp kitko, buvo iškeltas ir kitas – ar poeziją apskritai galima išversti. Turint omenyje, jog apie jokias kitas vertimo rūšis taip seniai nebediskutuojama, tai gerai atspindi poezijos vertimo tyrinėjimų padėtį. Sugrįžkime prie pirmojo, nes jis

suponuoja sprendimo paieškas, be kurių nebūtų kelio į priekį. Konferencijoje dalyvavęs prancūzas H. Meschonnicas, studijų apie vertimo poetiką autorius, teigia: „Vienintelis poezijos vienetas yra tekstas. (...) Poetikai blogas vertimas yra tas, kuris pakeičia poetiką (teksto) poetikos nebuvimu. Geras vertimas yra tas, kuris, neatitrukdamas nuo teksto poetikos, sukuria savąją (...)“ (2,76, 81).

Tapo visuotinai pripažinta, kad vertimo vienetą yra tekstas, o svarbiausiu verčiamo teksto komponentu yra prasmė, aprėpianti teksto turinį bei jo komunikacinį efektą. Vertėjo pastangas perteikti pirminio teksto komunikacinį efektą gali modifikuoti skirtumai tarp dviejų kalbų, kultūrų bei dviejų komunikacinių situacijų (1, 56). Taip pagrindines vertimo teorijos problemas reziumuoja O. Armalytė ir L. Pažūsis aukštųjų mokyklų studentams skirtoje mokymo priemonėje *Vertimo teorijos pradmenys*. Vadinasi, poezijos, kaip ir bet kokio kito vertimo, vienetą yra tas pats – tekstas. Tačiau poetinis tekstas skiriasi ne tik nuo kitų kalbos stilių (mokslinio, publicistinio, šnekamosios kalbos), bet ir nuo grožinės prozos. „Grožinės prozos vertimas kelia nemažai sunkumų: reikia nugalėti prasminius ir stilistinius skirtingų kalbų nesutapimus, vartoti skirtingas sintaksines struktūras (...). Tačiau prozoje žodis (...) visų pirma kuria prasmę ir stilių. Poezijoje žodis yra ritminėje eilėraščio eilutėje, ir todėl visiškai pasikeičia jo vaidmuo. Garsinė žodžio raiška tampa apčiuopiama, o gal net pati svarbiausia. (...) Poezija kitaip nei proza atspindi pasaulį. Jos kuriami vaizdai išsiskiria kur kas didesniais apibendrinimais, o patys kūriniai yra kur kas mažesnės apimtys. Mintis ir jausmai, vadinasi, ir kalba, nepaprastai koncentruoti – ar ne tokia svarbiausia poezijos kaip žodinio meno ypatybė?“ (3, 3–4), teigia rusų literatūrologas E. Etkindas. „Eilėraštyje fiksuojama ne visa išgyve-

nimo eiga, o aukščiausi išgyvenimo taškai, pati išgyvenimo kvintescencija. Todėl lyrikos kūrinys pasižymi nepaprasta koncentracija, neprieinama kitoms literatūros rūšims“ (7, 213), rašo V. Kubilius *Literatūros teorijos apybraižoje*. Eilėraščio prasmę sudaro jo ypatingai koncentruotas turinys ir garsinė išraiška – forma. Turinys ir forma poezijoje yra neatsiejami. Tad ar įmanoma vertime perteikti viską, kas pasakyta originale?

Ne vienas poezijos vertimo problemas tyrinėjęs autorius atsakė neigiamai. Ir ne vienas teigė, kad verčiant eilėrašį reikia aukoti vieną ar kitą sudėtinį jo komponentą. Tačiau kaip išrinkti tuos komponentus? E. Etkindas teigia, kad verčėjas privalo sukurti analoginę formos ir turinio vienovę, ir todėl vertimo tikslumo kriterijai (toko paties eilučių skaičiaus išlaikymas, originalo ritmo ir metro išlaikymas) poezijos vertime negali būti taikomi, nes apskritai poezijos vertimui negalima nustatyti vienodai taikomų kriterijų. Tačiau ta analoginė formos ir turinio vienovė išlieka neapibrėžta ir sunkiai nustatoma, todėl vis dėlto reiktų ieškoti kitų būdų problemai spręsti.

R. Larose'as *Šiuolaikinėse vertimo teorijose* problemą formuluoja taip: „Nors pilnas vertimas yra neįmanomas dėl kiekvienos kalbos kodų imanentiškumo, vis tik kai kurie formos elementai, regis, gali būti perkeltami iš vienos kalbos į kitą“ (6, 130). Paimkime vieną pavyzdį, gerai iliustruojantį, kaip eilėraščio fonetinė išraiška dalyvauja prasmės kūrime, ir vertime gali būti perteikta tiesiog kitomis kitos kalbos fonetinėmis priemonėmis. P. Verlaine'o eilėraštyje *Romanes sans paroles* atviro balsio e ir balsio u pasikartojimas pirmuose dviejuose eilėraščio posmuose turi ilgesio ir nusivylimo reikšmę:

Dans l'interminable
Ennui de la plaine
La neige incertaine
Luit comme du sable.

Le ciel est de cuivre
Sans lueur aucune,
On croirait voir vivre
Et mourir la lune. (4, 115, 116)

Tad ši garsinė raiška turėtų būti perteikta ir vertime. Rusų vertėja E. Lineckaja išlaikė e pasikartojimą, o u pasikartojimą pakeitė kito balso -i- pasikartojimu, ir tokiu būdu išlaikė ilgesio reikšmę garsinėje eilėraščio raiškoje, nors jos vertime ir žymūs leksiniai pakeitimai. Tačiau kadangi ne jie sudaro eilėraščio prasmės pagrindą, vertėjos pasirinkimas yra teisingas. Be abejo, negalima supaprastinti eilėraščio formos, jo garsinės raiškos keliamų problemų, tačiau vienoks ar kitoks sprendimas visuomet turi būti. Anot R. Laroze'o, „kuo sunkesnis tekstas, tuo daugiau perkūrimo galimybių jis teikia“. (6, 130).

Šiuolaikinės laisvos eilės mums nebepateikia eilėdaros problemų. Tačiau, kaip jau minėjome, minčių koncentracija jose išlieka labai didelė, todėl vis tiek vertėjui reikės ieškoti svarbiausių, vertimui būtinų elementų.

Panagrinėkime vieną O. Milašiaus eilėraščių. Šiam nagrinėjimui pasitelksime VU A. J. Greimo semiotinių studijų ir tyrimų centro leidinyje *Semiotika* (Nr. 5, 1997) išspausdintą M. Nowotnos O. Milašiaus eilėraščio *La berline arrêtée dans la nuit* analizę bei tris šio eilėraščio vertimus į lietuvių kalbą: J. Urbšio, A. Nykos-Niliūno, A. Patacko. Mūsų tikslas nėra šių vertimų vertinimas, todėl pateikdami pavyzdžius iš jų, mes neakcentuosime, iš kurio vertėjo vertimo jie imami, ir apsiribosime šių pavyzdžių suskirstymu: pirmas, antras ir trečias vertimai.

Šiame straipsnyje mes negalime pateikti visos analizės, tik glaustai perteiksime svarbiausias mintis. M. Nowotna nurodo tris pagrindines eilėraščio sąvokas: kelionę, (laiko) sustojimą ir naktį, ir teigia, kad eilėraščio subjektas yra keliautojas tarp kelių atskaitos taškų, keičiantis sa-

vo padėtį žemėje. Todėl svarbiausia eilėraštyje yra atitinkamas gramatinių laikų ir asmenų sutvarkymas. Kadangi šio teksto asmeninių įvardžių vertimas iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą nėra problematiškas, nes atitikmenys aiškūs, tai mes apsiribosime laikų vertimo apžvalga. Kiekvienas laikas, anot M. Nowotnos, šiame eilėraštyje yra pavartotas su tam tikru tikslu ir turi savo prasmę. Juo labiau, kad prancūzų kalbos laikų sistema yra gana sudėtinga. Yra skirtumas, ar pavartotas paprastas būtasis, ar sudėtinis būtasis laikas, ar paprastas būsimasis, ar netolimą ateitį reiškiantis laikas, susijęs su sakymo aktu, situacija, „nekantrėnis“ ir todėl subjektyvesnis. Eilėraščio laikų sąranga sukasi apie pagrindinę ašį – pačioje eilėraščio pradžioje pavartotą nekaitomą veiksmožodžio formą *en attendant* (atitinkančią lietuvių kalbos pusdalyvį *belaukdama*), kuri sustingdo eilėraščio laiką – jis privalo sustoti, kad būtų išsaugota subjekto – kūdikio – praeitis, prarasta šalis. „Forma „laukdama“ yra laiko sustingdymo ir panaikinimo forma, kadangi laiko savybė yra judėjimas. (...) Čia, šiame tekste, pusdalyvio (*gérondif*) forma modifikuoja laukimo vertę, išryškindama vienalaikiškumą („Raktų laukdama“), o tai sustingdo laiko tėkmę. Laiko sustabdymas, gramatinės logikos požiūriu kone absurdiškas, įgyja prasmę specifinėje poetinėje konfigūracijoje, suteikiančioje subjekto būčiai figūratyvinę išraišką. Subjekto būtį pirmiausia apibūdina jo santykis su laiku. Subjektas yra laiko tėkmėje, bet jis yra ir laiko *padarinys*. / Centrinis teksto subjektas yra drauge senis ir kūdikis. Jis yra pats sau senolis“ (9, 93). Kai eilėraštyje vienas svarbiausių vaidmenų tenka laikų vartojimui, vertėjas privalo itin gerai apgalvoti, kaip šią laikų sąrangą jis perteiks gimtąja kalba, kad ji išliktų nepakitusi. Pirmoji *gérondif* forma į lietuvių kalbą dviejų šio eilėraščio vertėjų yra išvers-ta būtent pusdalyviu: *raktų laukdama, raktų be-*

laukdama. Trečiajame vertime turime būsimojo laiko formą *o kol atneš raktus*, tačiau prievoksmis *kol* (ligi kurio laiko) perteikia laiko sustingimo pojūtį. Eilėraštyje ši forma pavartojama du kartus ir vertėjai taip pat tą pakartojimą išlaiko. Kiek kitaip yra su būsimaisiais laikais. Kaip jau minėjome, poetas eilėraštyje vartoja du būsimojo laikus: paprastą būsimąjį ir netolimos ateities veiksmą. Forma *je te porterai* (nunešiu aš tave) ir forma *nous allons voir* (netrukus pamatysime) priešpriešinamos viena kitai. Bendresnio pobūdžio veiksmas („nunešti“ čia reiškia vietos keitimą, lemiantį tolesnę įvykių seką (9, 95), priešpastatomas artimiausios paseknės numatymui (*nous allons voir*):

Si petite et si faible, deux fois enveloppée dans
mon manteau
Je te porterai à travers les ronces et l'ortie des
ruines jusqu'à la haute et noire porte
Du château.
C'est ainsi que l'aïeul, jadis, revint
De Vercelli avec la morte. (...)
Nous allons voir la belle chambre de l'enfance : là,
La profondeur surnaturelle du silence
Est la voix des portraits obscurs.

Palyginkime tris vertimus:

Maža ir silpna tu, priglausiu tave aš prie savo peties,
Per griuvusių erškėčius ir dilges nunečiu tave prie
aukštų patamsėjusių durų

Pilies.

Kadaise taip sugrįžo iš Verčelio

Prononis su mylimosios karstu. (...)

Tuoj pamatysim gražų kambarį vaikystės: ten

Yra antgamtinės tylos gelmė,

Kaip balsas pajuodavusių portretų. (8, 192, 1 vertimas)

Tokią mažytę ir silpnutę, dukart įsisupęs į apsiaustą,
Nunešiu aš tave per gervuogynus ir griuvusių
dilgėles prie aukštų ir juodų Pilies durų.

Tai šitaip kitados senolis grįžo

Su mirusiąja iš Vercelle. (...)

Mes aplankysim gražųjį vaikystės kambarį: tenai
Antgamtinė tylos gelmė

Kalba pajuodusių portretų balsu. (8, 190, 2 vertimas)

Dukart apsupęs savo apsiaustu, tokią mažą ir silpnutę,

Tave nunešiu per griuvusių erškėtrozes ir dilgėles
lig aukštų, juodų durų

Pilies.

Šitaip kadaise prosenis grįžo

Iš Vercelli su velione. (...)

Nueisim žvilgtelėti seklyčios kur augau: ten

Iš blausių paveikslų aidi

Tylos nežemiškas gūdomas. (8, 188, 3 vertimas)

Kitados, kadaise įveda vaikystės izotopiją:

kambarys, portretai, pilis, ir susieja praeitį su dabartimi, išreiškta netolimos ateities laiko forma. Ši praeities ir ateities sąsaja perteikta pirmajame ir trečiajame vertimuose: pirmajame netolima ateitis išreiškta būsimojo laiko forma su prievoksmiu *tuoj*, trečiajame – būsimojo laiko forma su bendratimi *žvilgtelėti*, susijusia su sakymo aktu, betarpiška. Abu šie variantai atitinka originale pavartoto laiko prasmę. Antrajame vertime turime vien būsimojo laiko formą *mes aplankysim*, tai yra emociškai neutralaus būsimojo laiko prasmė. Ji nesusieja praeities su dabartimi ir todėl griaua laikų sąrangą eilėraštyje. Tuo labiau, kad paprastas būsimojo laiko eilėraštyje vartojamas dar kartą ir turi tą pačią prasmę kaip ir pirmasis *je te porterai* (Tu verras comme l'anxieuse forêt / Est belle dans les somnances de juin: Išvysi tu, kokia puiki yra / Birželio nemigose įsiaudrinus giria (1 vertimas), Tu pamatysi, kokia graži nerimastinga / Giria birželio nemigose (2 vertimas), Tu pamatysi: tas šiukštus miškas – / Koks jis gražus birželio nemigose (3 vertimas).

Mūsų pateiktoje eilėraščio ištraukoje yra pavartotas taip pat ir paprastas būtasis laikas *passé simple*: *cest ainsi que l'aïeul, jadis, revint*, tai objektyvus istorinio pasakojimo laikas, priešprieša sudurtiniam būtajam laikui *passé composé*, kuris, kaip ir netolimos ateities laikas, yra subjek-

tyvesnis, susijęs su sakymo aktu. Tai perteikti lietuvių kalba neįmanoma, nes mes turime tik du būtuosius laikus, kurių vartojimas nėra šitaip skaidomas kaip prancūzų kalboje. Tad tuo labiau svarbu yra perteikti vertime skirtumą tarp paprasto būsimojimo ir netolimos praeities laikų, nes, kaip matėme, turime priemonių šiam skirtumui išreikšti.

Esamasis laikas problemų nekelia. Vertimuose jis perteiktas:

Ils dormant dispersés dans les pays lointains. (...)
Leur place les attend
Au coeur de la colline.
Jie miega išsisklaidę tolimuos kraštuos. (...)
Laukia jiems skirta vieta
Kalvos širdy. (2 vertimas)
Jų kaulai išbarstyti tolimose šalyse. (...)
Jų laukia paskirta vieta
Kalvos gelmėse. (1 vertimas)

Esamojo laiko forma *laukia* išreiškia „neaspektinį tęstinumą – be pabaigos, be pradžios, – bet drauge tai toks esamasis laikas, kuris yra dar neįvykęs, tebesitęsiantis, „tebelaukiantis“, nors *jie* miega jau šimtas metų. Laikų sunarpliojimas, reikšmių vingrybės apibrėžia ypatingą subjekto, kurį modalina laikas, situaciją. *Jie* yra išsisklaidę, bet kalva yra vienintelė (9, 96). Tad nėra svarbu, ar vertėjas išvertė *jie miega*, ar *jų kaulai išsibars-tę*. Svarbiausia, kad *laukia jiems skirta vieta*.

Tačiau problema iškyla su veiksmažodžiu *s'êteindre*, kuris taip pat pavartotas esamuoju laiku du kartus: *gęsta* subjekto giminė, ir *gęsta žibintas*:

Avec moi leur race s'êteint. (...)
La lanterne s'êteint, la lune s'est voilée (...).
Aš – paskutinis ainis savo giminės. (...)
Žibintas gęsta, mėnuo slepiasi tylos. (1 vertimas)
Su manimi užges jų giminė. (...)
Žibintas gęsta, mėnuo apsitraukė (...). (2 vertimas)
Aš paskutinis jų kraujo. (...)
Žiburyš jau gęsta, mėnulis niaukstos (...).
(3 vertimas)

Anot M. Nowotnos, „du esamieji laikai: *no giminė užgęsta ir žibintas gęsta* (mirties ir išnykstančios šviesos sinonimai) yra sentenciniai, atsieti nuo sakymo dabarties. Šio veiksmažodžio prasmė įveda tamsios nakties semantinį lauką – „mėnuo apsitraukė“ (9, 96). Nė viename vertime šio veiksmažodžio prasmė neperteikta, nes pirmame ir trečiame vertimuose jis tėra pavartotas vieną kartą, o antrajame vietoj esamojo laiko turime būsimąjį.

M. Nowotnos pateikta O. Milašiaus eilėraščio laikų sąrangos analizė mums gali padėti kur kas giliau suvokti kūrinių ir išsamiau išnagrinėti jo vertimus. Pasinaudodami šia analize galime teigti, jog O. Milašiaus eilėraštyje *La berline arrêtée dans la nuit* vienas pagrindinių prasmės krūvių tenka laikų raiškai, tad, be jokios abejonės, verčiant šį eilėraščių laikams suteikta prasmė turi išlikti analogiška vertime.

Šiame straispsnyje keliamos problemos, be abejo, yra tik lengvas prisilietimas prie sudėtingo, daugybę problemų keliančio poezijos vertimo. Mes pabandėme tik šiek tiek iš arčiau pažvelgti į keletą šių problemų. Galime padaryti išvadą, kad vertėjas, pasitelkęs į pagalbą ar literatūrologines, ar semiotines analizes, ar pats analizuodamas eilėraščių, negalėdamas perteikti eilėraščio visumos, turėtų išskirti svarbiausius eilėraščio prasmės komponentus, kad jie išliktų nepakitę vertime. Nors M. Laederach teigė: „tai mes atsisakome rimos, kad išlaikytume asonansus; tai, priešingai, rimas mums pasirodys būtinas prancūzų kalboje; ar reikės perteikti metaforą, ar ritmą (...). Pasirinkimas nėra atsitiktinis, tačiau tuomet, kai pasirenkama, į eilėraščių žiūrима vienašališkai“ (5, 19–20), poezijos vertimo patirtis įrodė, kad toks „vienašališkas“ požiūris nesukliudė puikių poezijos vertimų atsiradimui.

LITERATŪRA

Armalytė, O. Pažūsis, L. Vertimo teorijos pradmenys. Vilnius, 1990

Broda, M. La traduction – poésie, Strasbourg, 1993

Etkindas, E. Poezija i perezvod. Moskva, Leningrad, 1963

Etkindas, E. Seminarij po francuzkoj stilisike. Leningrad, 1961

Laederach, M. Traduire la poésie. Lausanne, 1992

Larose, R. Théories contemporaines de la traduction. Les Presses de l'Université du Québec, 1989

Literatūros teorijos apybraiža. Vaga, 1982

Milašius, O. Poezija. Vaga, 1996

Nowotna, M. Prarastų laikų beiėškant Oscaro V. de L. Miloszo pėdomis // Semiotika Nr.5. Baltos lankos, 1997.

Savukynas, B. Apie poezijos vertimų kalbą // Mūsų kalba. Nr. 7 (29). Vilnius, 1971

QUELQUES ASPECTS DE LA TRADUCTION DE LA POÉSIE

Liuclja Baranauskaitė

R é s u m é

Dans l'article *Quelques aspects de la traduction* de la poésie sont analysés les problèmes que pose la traduction de la poésie, tels que la spécificité du texte poétique, les rapports très étroits de la forme et du contenu d'un poème ainsi que l'identification et la transposition dans la traduction des composantes essentielles du sens d'un poème qui peuvent être constituées soit des éléments grammaticaux, soit des

éléments lexicaux, ou bien de la forme sonore du poème, étant donné que la traduction totale est impossible. En analysant ces problèmes nous nous sommes basé surtout sur l'analyse de l'emploi des temps grammaticaux dans le poème d'O. Milosz *La berline arrêtée dans la nuit* présentée par M. Nowotna et sur trois traductions en lituanien de ce poème.

Vilniaus universitetas
Prancūzų filologijos katedra

Įteikta
2000 m. lapkričio mėn.